

Příspěvek k pojetí jazyka u Francise Bacona a Jana Amose Komenského II

(v mezích textové evidence Baconova díla *Nova Atlantis* a Komenského pozdních studií v díle *Scholarum reformator pansophicus*)

Jitka Kuncová¹

Abstrakt: Článek představuje druhou a přitom relativně uzavřenou část série, která je věnována analýze chápání jazyka ve vybraných dílech Francise Bacona a Jana Amose Komenského. Předkládá textovou analýzu dvou pozdních Komenského děl o vzdělání a představuje pokus nechat vystoupit specifikům jeho pojetí jazyka, tak jak se v textech ukazují a jsou kultivovány.

Klíčová slova: Jan Amos Komenský, filosofie jazyka, vzdělání, teologie.

Abstract: Presented paper is considered as a relatively self-containing second part of a serie dedicated to understanding of language in selected works of Francis Bacon and Johannes Amos Comenius. This part provides an textual analysis of two late Comenius' educational texts and is an attempt to make explicit particular and specific aspects of language presented and cultivated in.

Keywords: Johan Amos Comenius, philosophy of language, education, theology.

¹ Katedra německého jazyka, Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze, nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3, jitka.kuncova@vse.cz

V prvním části naší studie² jsme upozornili na to, že v letech 1657 – 1658 vychází v Amsterdamu čtvrtý díl *Sebraných spisů didaktických* Jana Amose Komenského, jehož součástí jsou (vedle spisů k jazykovému vyučování) i práce považované za „vynikající pojednání, která shrnují myšlenky vyjádřené Komenským již jinde jinak.“³ Přibližně třicet tři let od latinského a třicet let od anglického vydání Baconovy *Nové Atlantidy*, viděno od předmluvy, ideje a utopie o vytvoření (ve smyslu ustavení a obnovení, instauratio) Šalamounova domu či Koleje díla šesti dnů, díla uskutečnitelného člověkem, vycházejí Komenského latinská pojednání pod tak příznačnými tituly jako „E scholasticis labyrinthis exitus in planum. Sive Machina didactica mechanice constructa: ad non haerendum amplius (in docendi et discendi muniis) sed progrediendum“⁴ („Východisko ze školských labyrintů na volné prostranství čili mechanismus, zavedený do vyučování tak, aby se již nevázlo (tam, kde se vyučuje a učí), ale postupovalo vpřed“⁵), „Latium redivivum. Hoc est. De forma erigendi latissimi collegii ceu novae romanae civitatulae, ubi latina lingua usu et consevetudine ut olim, melius tamen quam olim, addiscatur“⁶ („Vzkříšené Latium, to jest O způsobu, jak zříditi úplně latinskou kolej jakoby novou malou obec římskou, kde by se znalosti latinského jazyka nabývalo užíváním a zvykem jako za starých dob, ale lépe než za starých dob“⁷) či „Paradisus juventuti christianae reducendus sive optimus scholarum status, ad primae paradisiacae scholae ideam delineatus“⁸ („Jak mládeži křesťanské navrátit ráj čili O nejlepším stavu škol podle ideje rajske“⁹). Ve studii se zaměříme na první dvě výše uvedená Komenského pojednání, která přinášejí textovou evidenci explicitně relevantní pro naše téma. Třetí Komenského práci („Jak mládeži křesťanské navrátit ráj čili O nejlepším stavu škol podle ideje rajske“) pak v jistých

² J. Kuncová, „Příspěvek k pojetí jazyka u Francise Bacona a Jana Amose Komenského I“, *E-LOGOS*, 12/2013. Práce je druhou částí dílčí studie autorky uplatňující kontextuální přístup k dějinám jazykovědy a její ranně novověké fundace specifickou dobovou jednotou i diferencí (respektive vzájemnou „hrou“ ohledů) vědy, náboženských či teologických představ a filosofie. Číslování kapitol a podkapitol studie reflektuje fakt, že se jedná o druhou studii zamýšleného třídílného cyklu, tedy začíná číslem 2.

³ J. Patočka, „O pozdních pedagogických spisech Komenského“ in *Scholarum reformato pansophicus* (Comenii de educatione et scholis methodo naturali emendadis novissimae cogitationes) : *Pansofický vychovatel* (Komenského poslední myšlenky o reformě výchovy a škol přirozenou metodou), Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, s. 85.

⁴ J. A. Komenský, „E scholasticis labyrinthis exitus in planum. Sive Machina didactica mechanice constructa: ad non haerendum amplius (in docendi et discendi muniis) sed progrediendum“ in *Scholarum reformato pansophicus* (Comenii de educatione et scholis methodo naturali emendadis novissimae cogitationes) : *Pansofický vychovatel* (Komenského poslední myšlenky o reformě výchovy a škol přirozenou metodou), Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, s. 5 – 17. Odkazy na latinský text dále jen ve tvaru: *Scholarum reformato*, s. XY, odkazy na český překlad Jana Patočky: *Pansofický vychovatel*, s. XY.

⁵ J. A. Komenský, „Východisko ze školských labyrintů na volné prostranství čili mechanismus, zavedený do vyučování tak, aby se již nevázlo (tam, kde se vyučuje a učí), ale postupovalo vpřed“ in *Pansofický vychovatel*, s. 43 – 56.

⁶ J. A. Komenský, „Latium redivivum. Hoc est. De forma erigendi latissimi collegii ceu novae romanae civitatulae, ubi latina lingua usu et consevetudine ut olim, melius tamen quam olim, addiscatur“ in *Scholarum reformato*, s. 18 – 28.

⁷ J. A. Komenský, „Vzkříšené Latium, to jest O způsobu, jak zříditi úplně latinskou kolej jakoby novou malou obec římskou, kde by se znalosti latinského jazyka nabývalo užíváním a zvykem jako za starých dob, ale lépe než za starých dob“ in *Pansofický vychovatel*, s. 57 – 69.

⁸ J. A. Komenský, „Paradisus juventuti christianae reducendus sive optimus scholarum status, ad primae paradisiacae scholae ideam delineatus“ in *Scholarum reformato*, s. 29 – 39.

⁹ „Jak mládeži křesťanské navrátit ráj čili O nejlepším stavu škol podle ideje rajske“, in *Pansofický vychovatel*, s. 73 – 84.

ohledech přiblížíme v kontextu srovnání tematizace jazyka u Francise Bacona a Jana Amose Komenského v zamýšlené třetí, závěrečné a komparativní části naší studie, a to zejména při srovnání teologické roviny chápání jazyka u obou autorů.

2 Motivy, kontexty a roviny pojetí jazyka v Komenského pozdních studiích

V první části studie jsme zformulovali záměr pokusit se identifikovat přímé i nepřímé odkazy k pojetí jazyka a jejich kontexty ve vybraných textech, a na tomto základě pak provést srovnání co do jednoty a difference přístupů k pojetí jazyka u Bacona a Komenského. Zároveň jsme deklarovali vědomí toho, že případné závěry budou omezené textovou evidencí zvolených titulů. Samotná volba titulů se může na první pohled jevit jako diskutabilní či přinejmenším netradiční, ale snad se nám v první části studie podařilo alespoň dílčím způsobem ony případné pochybnosti o oprávněnosti volby otupit a ukázat, že jsou dobré důvody pro zařazení Baconova díla *Nová Atlantis* mezi texty umožňující zhlédnout např. právě ty ohledy Baconova pojetí jazyka, které jinde nevystupují s takovou naléhavostí. Odkázali jsme na fakt, že Baconovo pojetí jazyka je v současnosti viděno jako záležitost komplexní a dějící se v celé řadě významových rovin, a to metafyzické, epistemologické, rétorické, gramatické, multilinguální, symbolické a stylistické.¹⁰ Vyjádřili jsme naději, že taková stratifikace významových rovin může být validní i v případě Komenského pojetí jazyka. Již holá formulace významových rovin analýzy jazyka u Francise Bacona však ukázala, že nezahrnuje výslovný odkaz či vyzdvížení např. roviny didaktické, která se tradičně připisuje Komenskému právě jako rovina, o jejíž kultivaci se slavně zasloužil a představuje nedílnou součást jeho mise jako „učitele národů“. To však jistě neznamená, že ona didaktická rovina je u Komenského rovinou jedinou. Avšak úvahy o tom, v jakém smyslu oproti Baconovi může být chápána jako v jistém smyslu první, ponecháme pro třetí, komparativní část studie, kterou se náš cyklus uzavře.

2.1 Baconovské inspirace, Ariadnina nit a „didaktický stroj“ na cestě ke vzkříšenému Latii

V prvním kroku naší jistě skromné a počáteční analýzy se obrátíme ke Komenského studii, která v Patočkově výboru bezprostředně předchází „Vzkříšené Latium“ a nebyla původně určena pro podrobnější sledování motivu jazyka. Její celý titul zní „Východisko ze školských labyrintů na volné prostranství čili mechanismus, zavedený do vyučování tak, aby se již nevázlo (tam, kde se vyučuje a učí), ale postupovalo vpřed“ („E scholasticis labyrinthis exitus in planum. Sive Machina didactica mechanice constructa: ad non haerendum amplius (in docendi

¹⁰ V červnu 2013 se na The Warburg Institute, University of London, School of Advanced Study konala konference na téma *The Alphabet of Nature and the Idols of the Market (Bacon on Languages, Natural and Human)*, kde byly uvedené roviny takto uvedeny: „This conference will examine Bacon's philosophical engagement with language at various levels: metaphysical (the alphabet of the original desires of matter), epistemological (patterns of communication in experimental settings), rhetorical (strategies of persuasion in ethical, political and religious situations), grammatical (grammar as the antidote to postlapsarian obfuscation and post-Babelic fragmentation), multilingual (the relationship between Latin and the vernacular), emblematic (the relationship between verbal and visual thinking) and stylistic (the art of writing and the appropriate choice of literary genres). The conference will bring to the fore the tension at the heart of Bacon's view of language; seen as both a stepping stone and a stumbling block to the pursuit of knowledge.“ (<http://warburg.sas.ac.uk/events/colloquia/bacon-on-languages/>)

et discendi muniis) sed progrediendum“)¹¹ a opomenout ji by znamenalo zbavit se příležitosti zahlédnout minimálně dvě významné souvislosti. Díky precizní textové analýze Jana Patočky se nabízí již od samotného titulu studie možnost vidět zjevný odkaz na jedno z nejvýznamnějších děl Francise Bacona a v samotném závěru studie pak věcná vazba „Vzkříšeného Latia“ na Komenského ideu „didaktického stroje“ a jeho žádoucích „výkonů“. Tím pak v neposlední řadě začneme kultivovat půdu potřebnou k zahlédnutí specifické vyorientovanosti významových rovin Komenského pojetí jazyka.

Jan Patočka v první poznámce, která se vztahuje k názvu Komenského studie,¹² explicitně odkazuje na 112. aforismus obsažený v díle *Nové organon* od Francise Bacona.¹³ Relevantní pasáž zmíněného aforismu převedl a okomentoval takto: „a východisko této cesty – t. j. metody induktivní – vede na volné prostranství a je téměř na blízku, jiná cesta nemá východiska, nýbrž nekonečný zmatek ... Bohu budeme zavázáni chválou, dojdou-li konečně naše bludiště takového východiska, aby již nikdo nemusil bloudit.“¹⁴ ¹⁵ Metafora bludiště a bloudění, stanovení cesty (metody), která by byla východiskem pro nápravu či obnovení (instauratio), to vše jsou motivy, které svědčí o hluboké myslitelské spřízněnosti Komenského s Baconem.

Komenského „východisko z labyrintů“ v oboru školství, a jistě není náhodou, že se explicitně zaměřuje i na učení se jazykům ve školách, je předznamenáno v prvním paragrafu studie, kde praví: „Aby bylo zřejmé, že existuje východisko ze školských trampot, či že se již uvolňuje cesta, aby bylo objeveno, pokoušíme se zde o dvojí důkaz téhož smyslu. Chci to dokázat na příkladech niti, kterou *Ariadne* ukázala *Theseovi*, a *mechanického stroje*, schopného pohybu.“¹⁶

¹¹ J. A. Komenský, „Východisko ze školských labyrintů na volné prostranství čili mechanismus, zavedený do vyučování tak, aby se již nevázlo (tam, kde se vyučuje a učí), ale postupovalo vpřed“ in *Pansofický vychovatel*, s. 43 – 56.

¹² J. Patočka, „Poznámky“ in *Pansofický vychovatel*, s. 90.

¹³ Patočka vychází z latinského originálu Baconova díla, konkrétně vydání Speddinga, Ellise a Heatha.

¹⁴ J. Patočka, „Poznámky“, s. 90.

¹⁵ Pro úplnost však nutno dodat, že dva vydané autoritativní české překlady Baconova díla neumožňují od 112. aforismu zdaleka tak jasnoživě uvidět ono „příbuzenství“ Komenského s Baconem. Patočka měl zřejmě k dispozici „akademický překlad“ Stehlíkův a Stejskalův z roku 1922: „Mezitím nebudiž nikdo pobouřen množstvím jednotlivých případů, ale posilňuj to spíše jeho naději. Neboť pojedlých jevů uměn a přírody jest – srovnáme-li je s počtem výtvorů ducha, jenž se odloučil a oddělil od zřejmé jistoty věcí – jen hrstka. Mimo to ona cesta vede jen na pole otevřené a nedaleké; tato cesta nemá vůbec východu, leč jen nekonečné zápletky. Avšak lidé až dosud jen krátce pomeškali u zkušenosti; jen ledabyly se jí dotýkajíce, promrhali nekonečně mnoho času na meditace a glosy ducha. Kdyby tu však někdo byl, kdo by mohl odpovídati na naše otázky a říci nám v každém případě, co jest v přírodě skutečností, vynalezení všech příčin a věd bylo by dílem mála jen let.“ (F. Bacon, *Nové organon*, Praha: Česká akademie věd a umění, 1922, s. 109.) K dispozici naopak neměl překlad M. Zůny z roku 1974 (druhé vydání v roce 1990), který se od „akademického“ principiálně neliší a nepřibližuje se výrazněji Patočkově dikci: „Prozatím ať se nikdo nedá odstrašit množstvím jednotlivostí, nechť to naopak povzbudí jeho naději. Jednotlivých jevů je v přírodě a v uměních jenom hrstka ve srovnání s výmysly ducha, který se oddělil a odloučil od zřejmosti věcí. A nadto první cesta nevede nikam a je to vlastně bloudění bez konce. Lidé se totiž dosud málo zabývali zkušeností a jen povrchně do ní pronikli, ale nesmírně mnoho času trávili nad různými spekulacemi a výmysly. Kdyby tu někdo byl, kdo by odpovídal na naše otázky a mohl by nám v každém případě říci, jak to v přírodě skutečně vypadá, pak by byly všechny příčiny objeveny a za několik málo let ustaveny všechny vědy.“ (F. Bacon, *Nové organon*, Praha: Svoboda, 1990, s. 145 – 6.)

¹⁶ J. A. Komenský, „Východisko ze školských labyrintů na volné prostranství čili mechanismus, zavedený do vyučování tak, aby se již nevázlo (tam, kde se vyučuje a učí), ale postupovalo vpřed“, s. 43.

¹⁷ O tom, že metafora niti je echem motivu metody svědčí citát z druhého paragrafu: „Byla objevena nit, která již nepřipouští ono nekonečné matení, totiž *správná a jednoduchá metoda*.“¹⁸ Jinde je Ariadnina nit výslovně ztotožňována s „přirozenou metodou“, ta „Je jednoduchá, přímá, snadná, smotána takto v klubko je krátká a je-li ji správně použito, dostačuje k tomu, aby se uniklo ze všech zákrutů bludišť.“¹⁹

V 16. paragrafu studie Komenský uvažuje o prostředcích dosažení univerzálních cílů, týkajících se „vzdělání celé lidské přirozenosti: mládež má býti přivedena k tomu, aby pochopila, že jí bude dobře v tomto i onom životě na těle, duchu i duši, když poslechne.“²⁰ Jeho odpověď zní: „Pootevřením náhledu do trojí knihy boží, knihy přírody, Písma a svědomí. K tomu totiž směřují a jsou jakýmsi úvody (a to nepozorovaně, jakoby dělaly něco jiného) všechny ty naše známé knihy, sepsané pro mládež. Necht' si dá pozor ten, kdo to dosud nepozoruje, pozná to.“²¹ Komenský zde hovoří o „trojí knize boží“, tedy knize přírody, Písma a svědomí. Zároveň je tedy (samo)zřejmé, že každá z knih předpokládá jazyk, nelze psát ani číst knihy bez jazyka. Bez jazyka nelze kultivovat lidskou přirozenost, bez jazyka nelze porozumět „trojí knize boží“. Zda je to stejná dimenze jazyka, kterou Bacon předpokládá a učí se jí užívat při čtení „knihy přírody“ v Šalamounově domě zde ponecháme nerozhodnuto.

Metoda po vzoru niti Ariadniny je prvním ze dvou „důkazů stejného smyslu“ ve věci východiska z labyrintů v oboru školství. Druhým je onen didaktický, mechanický stroj. Jeho výklad začíná ve 21. paragrafu, kde Komenský tvrdí: „Jest nadto si přáti, *aby metoda lidského vzdělání byla mechanická*: tj., aby všechno předpisovala s takovou jistotou, aby nic, čemu se bude vyučovati, učiti a dělati, nemohlo býti bez úspěchu, stejně jako dobře zřízené hodiny, vůz, loď, mlýn či kterýkoli uměle k pohybu zřízený stroj. Jako ze všeho, co do své dílny bere nožíř, kloboučník, soukeník, krejčí, obuvník, optik, bude nůž, klobouk, sukno, oblek, obuv, zrcadlo, tak aby z každého chlapce, který bude přijat do školy, této dílny lidství, byl člověk, až z ní vyjde. Pravím člověk, pravá podoba boží, pravý pán věcí a pravý vládce nad sebou a svými záležitostmi.“²² Tak jisté metody lze dosáhnout tehdy, uvádí v následujícím paragrafu, „bude-li mechanicky sestavena: t. j., když 1. všechny věci k tomu nezbytně potřebné 2. budou si navzájem podřízeny a 3. spojeny pevným svazkem pouta navzájem tak, aby se hnutím jedné uváděly v pohyb všechny.“²³ Je tedy třeba zvážit, co je nutné učinit k tomu, aby byl zřízen „*didaktický stroj*“ (paragraf 23.), a to jasným vědomím pevně vytýčeného účelu mechanické

¹⁷ Detailní srovnání Baconova a Komenského pojetí přinese třetí a závěrečná část studie. Je však třeba na tomto místě alespoň poznamenat, že jak motiv niti, tak motiv stroje, oba spojené s otázkou metody, můžeme identifikovat v Baconově díle. Motiv niti např. v tezi „Je nutno jít podle niti, cesta musí být už od prvních smyslových vjemů zajištěna bezpečnou metodou.“ (F. Bacon, *Nové organon*, Praha: Svoboda, 1990, s. 47.) Motiv stroje vyzdvihuje v *Poznámkách* jako „typický motiv baconský“ Jan Patočka a odkazuje na pasáž z předmluvy k *Instauratio magna* ve Stehlíkově překladu: „zůstává jediná spása a ozdravení, aby totiž dílo našeho ducha bylo veškeré započato znovu od začátku a aby mysl již od prvopočátku nebyla ponechána sobě samotné, nýbrž aby byla ustavičně řízena a aby věc byla vykonána jakoby strojem“. (J. Patočka, „*Poznámky*“, s. 90.)

¹⁸ J. A. Komenský, „Východisko ze školských labyrintů na volné prostranství čili mechanismus, zavedený do vyučování tak, aby se již nevázlo (tam, kde se vyučuje a učí), ale postupovalo vpřed“, s. 43.

¹⁹ *Tamtéž*, s. 46.

²⁰ *Tamtéž*.

²¹ *Tamtéž*.

²² *Tamtéž*, s. 47.

²³ *Tamtéž*, s. 47.

metody (paragraf 24.), který „je trojí: věděti, dělati, mluvit. To znamená: všecko pravdivě znáti, moci vše dobré správně dělati a co je nutné, sdělovati bližnímu. Jelikož tyto jednotlivosti zahrnují pod sebou věci mnohé a rozmanité, snaží se tato mechanická metoda zaručiti, aby všemu, čemu se učí, učilo se 1. snadno, 2. rychle, 3. spolehlivě.“²⁴

V kontextu s podáním „teorie didaktického stroje“ se Komenský dotknul tématu jazyka i z jiné stránky než jak vystoupilo ve významové rovině „tří božích knih“. „*Jazyk či schopnost mluvit*“ je v paragrafu 38. „jakýmsi druhem jednání“, a právě jako pro druh jednání se na jazyk a schopnost mluvit vztahují ohledy toho, čemu rozumí jako „*čin*“ v paragrafu 37.: „Stejně, jelikož *čin* jest toliko pohybem tak či onak modifikovaným, pohyb pak se děje postupně, nebude možno žádným jiným způsobem docílit, aby člověk získal jisté ovládání svých činů jinak než tím, že jsa poučen o tom, jak se dějí (buď od někoho jiného nebo z vlastního pozorování), získá si návyk stále opakovaným zkoušením, a tedy cvikem. Tudíž znalost činů nezískáváme žádným jiným způsobem, než četnými činy a mnohým cvikem. Opravdu je tomu tak.“²⁵ Nyní nám dává Komenského teze dobrý smysl: „A nejinak je tomu s *jazykem či schopností mluvit*, ježto jest jakýmsi druhem jednání; s ustavičným přihlížením k věcem, k jejichž označování se ho používá, aby význam toho, co má být vyjádřeno, byl jasný a průhledný, nikoli jiný.“²⁶

Výklad „didaktického stroje“ vyúsťuje v podání „trojího východiska z bludišť na volné prostranství“ v 52. a zároveň závěrečném paragrafu studie. Komenský navrhuje, že ve shodě s tím by „je možno otevřít školu trojího druhu, kde by tento didaktický stroj mohl podat plný výkon“.²⁷ Pro nás je podstatné, že jako první navrhuje „zříditi školu, kde by se vyučovalo a učilo hlavně užíváním a zvykem latinskému jazyku (a jeho prostřednictvím všemu potřebnému pro život) podle vzoru antického: její podobu ukážeme v následujícím pojednání, zvaném *Vzkříšené Latium*.“²⁸ Tím také předznamenal další směr našeho výkladu.

2.2 Vzkříšené Latium

V prvním paragrafu pojednání předkládá Komenský jeho skladbu, která je podřízena cíli objasnit to, co má na mysli „touto nezvyklou institucí“. Objasnění, a snad můžeme tvrdit, i jistá rovina zdůvodnění, se bude dít ve třech krocích: „Aby jasně vysvitlo, co máme na mysli touto nezvyklou institucí, vyložíme předeslaný titul po jednotlivých jeho heslech (pokud bude třeba je vysvětlovat). II. Potom vysvětlíme, zda *Didaktický stroj slouží tomuto úmyslu a jak*. III. Konečně, *kde a jakým způsobem může se tento požadavek stát skutkem*.“²⁹ Pokusme se tedy nechat vystoupit alespoň základní obrysy Komenského vysvětlení a zdůvodnění, a to právě s ohledem na naše hledání specifických významových rovin rozumění fenoménu jazyka.

Pro porozumění tomu, proč věnuje nemalé myslitelské i prakticky orientované úsilí směřující k realizaci „projektu“ *Vzkříšené Latium*, je zřejmě rozhodující představa o misi latinského jazyka, zde primárně jako média uchování a akumulace moudrosti, aniž by se pouštěl do spekulací zdůvodňujících, proč právě on je mezi jazyky k tomu specificky disponován. Komenský vychází z předpokladu, že „Národové se mu však neučili neradi, protože viděli, že je to jazyk moudrý a snadnější než jazyk řecký (který se několik set let před tím doporučoval

²⁴ *Tamtéž*.

²⁵ *Tamtéž*, s. 51.

²⁶ *Tamtéž*.

²⁷ *Tamtéž*, s. 56.

²⁸ *Tamtéž*.

²⁹ *Tamtéž*, s. 59.

národům řeckou monarchií a spolu s ní též moudře sepsanými knihami). A tak vládne až dodnes mezi národy, hlavně evropskými, oplývá poklady moudrosti, knihami, nad všechny jazyky okrsku zemského; a všechny národy z toho důvodu dodnes se mu věnují.“³⁰

V prvním kroku při „vyložení předdeslaného titulu“ se jedná o objasnění toho, co se míní *Vzkříšeným* Latiem. Historické Latium bylo vyvráceno a jeho původní jazyk byl nahrazen italštinou, latina se odstěhovala. Pokud se jí v Římě i v Latii rozumí, „neučí se jí jako za starých dob užíváním a lidovým zvykem, nýbrž z knih a ve školách pod metlou učitelů.“³¹ Vzniká tak požadavek, aby bylo „obnoveno Latium“, dle Komenského však obnova není nutně vázána na místo a národ, kde latina vnikla, jde totiž primárně o to, „aby byla postavena (jak vysvětluje titul) nějaká velká kolej, představující obec, kde by řeč všech, kdo jí společně obývají, byla čistě latinská a jinou řečí by se zde nemluvílo, aby se oné řeči učilo tak, jako za starých dob, užíváním a zvykem.“³² Hledáme tedy způsob, jak v onom „internátě“, který představuje „obec v malém“, „nabývalo jediným nepřetržitým užíváním znalosti, ba dokonalé znalosti *celého latinského jazyka zároveň s celým souborem věcí nezbytných k životu*, aniž by se tomu však věnovalo více než rok či dva nebo nanejvýš tříletí“.³³ Následně si klade „řečnickou otázku“, „Zdaž nám tu ničím nepřispěje objevené vlákno Ariadnino, *přirozená metoda*? Nic neprospěje didaktický stroj?“. ³⁴ Odpověď, že přispěje mnohým, jistě není neočekávaná, a následující výklad „aplikace“ přirozené metody, didaktického stroje v akci, představuje snad sumu Komenského kultivace přístupu k jazyku z ohledu učení se (nejenom) cizímu jazyku, kterým nepochybně klade základy celého oboru a osvědčuje se jako v pravdě „učitel národů“. Rozhodující formulace projektu obnoveného Latia je podána s velkou živostí a s krystalickou srozumitelností: „Co tedy? Chceme, aby se v onom internátu mohlo učit jazyku zvykem pravým a hravým? Leč přirozená metoda (po jejíž stopě jsme šli a doufáme, že jsme ji vystopovali) směřuje celá k tomu, aby vše plynulo samo sebou, aby se nezasahovalo do věcí násilím. *Chceme, aby se vyučovalo jazyku zároveň s věcmi*? Leč naše metoda, která učí jazykům podle věcného vodítka, dosahuje toho, aby se žák naučil zároveň souběžně obojímu. Přejeme si, aby se jazyku učilo nejen rychle, nýbrž i jistě, aby byly všude prohlédnuty jak důvody věcí, tak řečí? Leč to zaručuje naše gramatika, lehčí než všechny gramatiky zavedené a přece dokonalejší, aby totiž s největší zřejmostí vyšly najevo všechny členy řeči a důvody jejich spojení.“³⁵ Nechceme, aby se ve vzkříšeném Latii strávilo mnoho času? Leč naše metoda nežádá nic než tříletí k tomu, aby byly odhaleny základy, stavba i výzdoba věcí i jazyků.“³⁶

Vzkříšené Latium nepovažuje Komenský za utopickou vizi či „pouhý“ myšlenkový experiment,³⁷ ale velmi konkrétně se zabývá jeho cílem, prostředky a „způsoby, jak se vše

³⁰ J. A. Komenský, „Vzkříšené Latium“, s. 59.

³¹ *Tamtéž*.

³² *Tamtéž*, s. 60.

³³ *Tamtéž*.

³⁴ *Tamtéž*.

³⁵ „Atqui hoc grammatica nostra, omnibus receptis faciliior et tamen perfectior, praestat, ut omnes sermonis articuli connexionumque rationes evidentissimè patescant.“ (J. A. Komenský, „Latium redivivum“, s. 19 - 20.)

³⁶ J. A. Komenský, „Vzkříšené Latium“, s. 60 - 61.

³⁷ *Jistě by se nabízelo srovnání s institucí Šalamounova domu v Baconově Nové Atlantidě, ale ponechme komparaci na závěrečnou III. studii našeho cyklu. Ostatně pro ni ještě nemáme náležitě připravenou půdu.*

koná“.³⁸ Není situováno na ostrov, nicméně musí být vzdáleno „od hlučného zástupu lidu“, a tedy bude „Za obvodem našich měst, v polích či v lese; nebo snad někde na předměstí v místě pohodlném a zdravém, aby tu byla příjemná vyhlídka a možnost vycházek. A budiž obklopeno zdí nebo příkopem pro bezpečnost a též, aby všechny a všechno bylo lze udržovat v dobrém pořádku.“³⁹ Musí pak obsahovat vše potřebné pro vedení života v obci: „A vybaveno budiž obydlími tak, aby mohlo snadno pojmuti veliké množství (např. tři tisíce osob); i svým chrámem s věží a mechanickými hodinami i hodinami slunečními, i radnicí či palácem, kdy by se odbývaly veřejné schůze, i s divadlem a jinými věcmi nezbytnými k tomu, aby, jak se říkává, representovaly malou obec (a to římskou).“⁴⁰ Komenský má i jasnou představu o tom, jaké role připadnou v Latii shromážděným učitelům a žákům, a jaký tedy musí být jejich minimální počet, dostačující k pokrytí celé palety funkcí a s nimi spjatými „jazykovými hrami“. Učitelé a žáci v počtu nejméně tisíc osob budou představovat „senát a lid římský“, „Rektoři, učitelé a jejich pomocníci budou mezi nimi míti hodnost konsulů a senátorů; žáci sami pak budou lid, z jehož středu se každoročně budou vybírat tribuni lidu, censoři mravů, praetoři a soudci i jiní nižší úředníci, rozlišeni od sebe stejnými jmény a funkcemi, jaké byly u Římanů, nebo se k nim přidají označení těch funkcí, které Římané neměli, ale máme my, aby se i toto znalo.“⁴¹

Vzkříšené Latium není zamýšleno jako místo, v němž oživujeme „mrtvý“ jazyk a kultivujeme nostalgii po „velkých časech“, cestujeme časem, abychom unikli z bídy současnosti. Ani není místem, kde se kultivuje „učenost pro (mnoho)učenost“, které formuje žáky k naplnění ideálu života v kontemplaci a akcentuje „mnišské ctnosti“. Svědectví o tom nám poskytuje např. Komenského výklad o „vybavení a zaopatření“ koleje. Tu je nezbytné vybavit „nejen knihovnou, plnou knih různého druhu (především římských historiků, ne-li všech, tedy hlavních), nýbrž i zařízením všech řemeslníků, obchodníků, vojáků a vším, čeho je potřeba k tomu, aby byl očitým názorem poznán starověk (jakož i věci současné doby). Jde totiž o to, aby autopsií, autolexií, autopraxií se mile vyučovalo a učilo všemu, co všechny, kdo jsou sem posláni, může učinit ve všech věcech znalými, cvičenými a tak veskrze prozíravými na celý život“.⁴² Zároveň si je vědom úskalí vyplývajících ze života žáků v odloučenosti od rodiny, jsou jakoby posláni do ciziny „nebo i jako uvěznění“, což může být zdrojem jejich rozladění. I na to má ve Vzkříšeném Latii odpověď, „mrzutosti se předejde lahodností pobytu, společenským stykem, příjemnými předměty, jež je možné denně shlédnout, pracemi, výkony, prováděnými jakoby ve hře, rovněž zábavami, procházkami, rozhovory, hudbou atd., jedním slovem *ustavičnou pastvou všech smyslů* (proloženě – J. K.), jako by každým dnem novou.“⁴³ Takto pojatá „ústavní výchova“ přináší „obrovský a jinde neslýchaný zisk“, žáci konající „ustavičná cvičení budou zacházeti do všelijakých oblastí takových, které *znáti, spravovati, ovládati terminologii a vyjadřování o nich* (proloženě – J. K.) vyžaduje zkušenost života, a poněvadž nebudou zdržováni ničím jiným, marným, zbytečným, škodlivým, je neuvěřitelné, jak jinoši, kteří zde výcvikem stráví dvě či tři léta, budou moci býti v tom všem obratní.“⁴⁴

³⁸ J. A. Komenský, „Vzkříšené Latium“, s. 61.

³⁹ *Tamtéž*.

⁴⁰ *Tamtéž*.

⁴¹ *Tamtéž*.

⁴² *Tamtéž*, s. 61 – 2.

⁴³ *Tamtéž*, s. 62.

⁴⁴ *Tamtéž*.

Učení se jazyku, obnovení latiny, není tedy ničím neživotným, jen formálním, ale je vázáno na pestrou paletu oblastí, jež „vyžaduje zkušenost života“. Znat je, spravovat je, ovládat terminologii a vyjadřovat se o nich spadá v jedno. Kolem tak musí žákům zprostředkovat „i předešlu celého života“, postavit před ně paletu oněch životních oblastí, jak se podávají v rozmlouvách. V koleji tak budou „1. rodiče, rozmlouvající mezi sebou o vychování dětí; 2. otec, rozmlouvající se synem o tom, jak zařídit způsob života; 3. bratr s bratrem či bratry o tom, jak si rozdělit dědictví; 4. bude zde škola, kde učitel bude vyučovati shromážděné žáky; 5. ředitel na poradě s učiteli; 6. sedlák se svými nádeníky: on ukládající jim práci, nádeníci práci provádějící; 7. řemeslníci všeho druhu se svými nástroji a dílnami; 8. obchodník s různým zbožím a koldokola se zástupem vyjednávajících kupců; 9. radnice s konsulem a senátem; 10. soud s celým soudním řízením; 11. lékař s nemocnými; 12. právník s žadateli o radu; 13. pán s poddanými; 14. kníže s rádci; 15. král se svolaným sněmem; 16. vojevůdce na poradě s vojáky, atd., atd., provádějící své záměry. Všichni ostatní lidé budou se sbíhati k jejich výstupům jako na divadlo, a tak se navzájem baviti, cvičiti a povzbuzovat k soutěžení.“⁴⁵

Komenského „veliké latinské sdružení“ se tak stane „řadou přčetných šiků lidí, kteří se procházejí, spolu hovoří, spolu si hrají a těší se z věcí, z jazyka a ze sebe.“⁴⁶ Vše se v něm bude dít „jako hry, a přece vše vážnější nežli hry, protože to ponese vážné plody: ježto věci, jež se obvykle sotva dokáží přísným a nevládným způsobem ve školách, dokáží zde lidé, kteří si hrají, dívají se na to a předvádějí to pro zábavu, rozmlouvají o tom a navzájem soutěží“. Výjimkou v tom nebude ani výuka gramatiky, „zde však bude možno být vyučen všemu cvikem pravým a hravým.“⁴⁷ Chápe projekt Vzkříšeného Latia jako svého druhu „vynález, je-li dobrý, budiž považován za hodný toho, aby byl uskutečněn. Ale kým, kde, jak?“⁴⁸ Tomu se pak věnuje celá druhá polovina Komenského studie.⁴⁹

2.3 Motivy, kontexty a roviny

Východím bodem naší analýzy byla Komenského studie „Východisko ze školských labyrintů na volné prostranství čili mechanismus, zavedený do vyučování tak, aby se již nevázlo (tam, kde se vyučuje a učí), ale postupovalo vpřed“. Za přispění komentáře Jana Patočky jsme mohli vidět, že užití metafor bloudění a následného stanovení cesty (metody), která by se stala východiskem pro nápravu či obnovení (instauratio) nejen vzdělanosti a vzdělávacích institucí, přináší evidenci o spřízněnosti základů reformátorských a zakladatelských misí Komenského a Bacona. Spřízněnost sama však ještě nic nevypovídá o specifikách Komenského přístupu k jazyku a rovinách, v nichž toto téma primárně kultivuje. V této souvislosti je důležité vidět, že je u něj hledáno východisko z labyrintů ve školách, kde se velmi explicitně zaměřuje i na

⁴⁵ J. A. Komenský, „Vzkříšené Latium“, s. 63.

⁴⁶ Tamtéž, s. 64.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Tamtéž, s. 65.

⁴⁹ Komenský spojuje „uskutečnění vynálezu“ s Amsterodamem a uvádí sedm „slavných důvodů, proč ty, Amsterodame, máš vzít k srdci tento plán“: (1) abys měl užitek z toho, co si přeješ; (2) abys ukázal, že můžeš to, co nedovedou jiní; (3) abys jiným dal příklad překrásné věci k její nápodobě; (4) vzhledem k tolika národům, s nimiž se tvoji příslušníci radívají o věcech války a míru; (5) pro plavby a obchodní cesty tvých příslušníků po Evropě a po celé zeměkouli; (6) poněvadž jsi podal již tolik zvláštních příkladů toho, jak se máme starati o mládež – nejkrásnější bude, přidáš-li k nim tento; poněvadž tato zvláštnost bude jako nejskvělejší vrcholek a koruna všech tvých vzácností a zvláštností.“ (J. A. Komenský, „Vzkříšené Latium“, s. 66.)

učení se jazykům. Při hledání cesty ven z labyrintů předkládá „dva důkazy stejného smyslu“, a to důkazy založené na příkladech Ariadniny nitě a mechanického (didaktického) stroje, schopného pohybu.

Ariadnina niť, pomocník na cestě z labyrintů, je správná a jednoduchá metoda, která nepřipouští ono konce neberoucí matení, je Komenským na některých místech ztotožňována s „přirozenou metodou“, a vyznačuje se jednoduchostí, přímostí a snadností. Před výkladem druhého důkazu, mechanického (didaktického) stroje, uvažuje o prostředcích dosažení univerzálních cílů vzdělání (kultivace) celé lidské přirozenosti. A právě v tomto kontextu hovoří o misi pootevření náhledu do trojí knihy boží, knihy přírody, Písma a svědomí. Můžeme tedy vidět, knihy boží nelze číst bez jazyka. Bez jazyka nelze kultivovat lidskou přirozenost, nelze porozumět „trojí knize boží.“ Usilujme se obnovit ono spojení „našeho jazyka“ s jazykem trojí knihy boží, jazykem řádu stvoření.

Druhým důkazem, druhou cestu ze školských labyrintů, je didaktický, mechanický stroj. Komenský volá po tom, aby metoda lidského vzdělávání byla mechanická, jistá, aby nic, čemu se bude „vyučovati, učit a dělati, nemohlo býti bez úspěchu, stejně jako dobře řízené hodiny, vůz, loď“, tady jako každý uměle k pohybu vytvořený stroj. Účel mechanické metody „je trojí: věděti, dělati, mluvit“, čili všechno „pravdivě znáti, moci vše dobré správně dělati a co je nutné, sdělovati bližnímu.“ V kontextu s výkladem „teorie didaktického stroje“ se tak Komenský dotýká tématu jazyka i z jiné stránky, než která je nesena představou kultivace lidské přirozenosti náhledem do „trojí knihy boží“, tedy představě o jazyku v jistém ohledu primárně fundovaným teologicky. Jazyk zde vystupuje v kontextu se specifickým druhem jednání a svého druhu činu. Explicitně hovoří o „jazyce či schopnosti mluvit“ jako o takovém druhu jednání, které neustále přihlíží k věcem, „k jejichž označování se ho používá, aby význam toho, co má být vyjádřeno, byl jasný a průhledný, nikoli jiný.“ Výklad didaktického stroje vyúsťuje v představu otevření škol trojího druhu, v nichž by mohl tento stroj „podat plný výkon“. Jako první z nich, a snad si můžeme dovolit tvrdit, první i co do významu, navrhuje Vzkříšené Latium.

Komenského studie – projekt Vzkříšené Latium představuje exemplární „případovou studii“ ukazující jeho vizi uplatnění oné přirozené metody (Ariadniny nitě) a didaktického stroje v plné síle, a to až do velmi praktické konkrétnosti dovedeného úsilí o ustavení nového typu školy, koleje - internátu obnovující a oživující jazyk latinský, jazyk jsoucí médiem v pravdě pokladů moudrosti. Navržena je instituce zcela nového typu, prostá jakéhokoli prázdného formalismu či školometství, představující „obec v malém“, kde se řeči učí „užíváním a zvykem“, kde se tím dosahuje „dokonalé znalosti celého latinského jazyka“, a důležité je, že se to děje „zároveň s celým souborem věcí nezbytných k životu“. Ano, chceme, aby se „vyučovalo jazyku zároveň s věcmi“. Přirozená metoda směřuje k tomu, aby „vše plynulo samo sebou, aby se nezasahovalo do věcí násilím“. A není divu, že taková výchova přináší „obrovský a jinde neslýchaný zisk“, žáci totiž konají „ustavičná cvičení“ a jsou soustavně uváděni do celé palety oblastí, jejichž ovládnutí diktuje životní zkušenost. A ono uvádění znamená nastoupit cestu k „znáti, spravovati, ovládati terminologii a vyjadřování“. Cvikem „pravým a hravým“ lze ovládnout i gramatiku, lidé se „procházejí, spolu hovoří, spolu si hrají a těší se z věcí, z jazyka a ze sebe“. V neposlední řadě Komenský chápe Vzkříšené Latium jako svého druhu vynález, není tedy divu, že usiluje o jeho uplatnění/ověření v praxi a celou polovinu studie věnuje otázkám jeho realizace, pro niž si zvolil město Amsterdam. Kultivace pojetí jazyka v jeho vázanosti či dialogu s věcmi, životem, společenstvím i se sebou samými nabývá ve Vzkříšeném Latiu svébytné, vrcholné a zakladatelské podoby, která s sebou nepochybně nese nadčasové poselství. O něm, ale i o srovnání s tematizacemi a kultivacemi motivu jazyka u Francise Bacona však pojednáme až v závěrečné, třetí části našeho malého cyklu.

Seznam použitých zdrojů

- F. Bacon, *Nová Atlantida a Eseje*, Praha: Mladá Fronta, 1980 (překl. A. Bejblík).
- F. Bacon, *The New Atlantis: or a Plan of a Society for the Promotion of Knowledge in The Philosophical Works of Francis Bacon*, In Three Volumes, Vol. I., ed. P. Shaw, London: Printed for J. J. and P. Knapton, 1733, s. 278 – 300.
- F. Bacon, *Nové organon*, Praha: Česká akademie věd a umění, 1922 (překl. Č. Stehlík a A. Stejskal).
- F. Bacon, *Nové organon*, Praha: Svoboda, 1990 (překl. M. Žůna).
- P. Harrison, *The Bible, Protestantism, and the Rise of Natural Sciences*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- P. Harrison, *The Fall of Man and the Foundations of Science*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- J. Patočka, „O pozdních pedagogických spisech Komenského“ in *Scholarum reformator pansophicus (Comenii de educatione et scholis methodo naturali emendadis novissmae cogitationes) : Pansofický vychovatel (Komenského poslední myšlenky o reformě výchovy a škol přirozenou metodou)*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, s. 85.
- Scholarum reformator pansophicus (Comenii de educatione et scholis methodo naturali emendadis novissmae cogitationes) : Pansofický vychovatel (Komenského poslední myšlenky o reformě výchovy a škol přirozenou metodou)*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956.
- J. A. Komenský, „E scholasticis labyrinthis exitus in planum. Sive Machina didactica mechanice constructa: ad non haerendum amplius (in docendi et discendi muniis) sed progrediendum“ in *Scholarum reformator pansophicus (Comenii de educatione et scholis methodo naturali emendadis novissmae cogitationes) : Pansofický vychovatel (Komenského poslední myšlenky o reformě výchovy a škol přirozenou metodou)*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, s. 5 – 17.
- J. A. Komenský, „Východisko ze školských labyrintů na volné prostranství čili mechanismus, zavedený do vyučování tak, aby se již nevázlo (tam, kde se vyučuje a učí), ale postupovalo vpřed“ in *Scholarum reformator pansophicus (Comenii de educatione et scholis methodo naturali emendadis novissmae cogitationes) : Pansofický vychovatel (Komenského poslední myšlenky o reformě výchovy a škol přirozenou metodou)*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, s. 43 – 56.
- J. A. Komenský, „Paradisus juventuti christianae reducendus sive optimus scholarum status, ad primae paradisiacae scholae ideam delineatus“ in *Scholarum reformator pansophicus (Comenii de educatione et scholis methodo naturali emendadis novissmae cogitationes) : Pansofický vychovatel (Komenského poslední myšlenky o reformě výchovy a škol přirozenou metodou)*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, s. 29 – 39.
- J. A. Komenský, „Jak mládeži křesťanské navrátit ráj čili O nejlepším stavu škol podle ideje rajske“ in *Scholarum reformator pansophicus (Comenii de educatione et scholis methodo naturali emendadis novissmae cogitationes) : Pansofický vychovatel (Komenského poslední myšlenky o reformě výchovy a škol přirozenou metodou)*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, s. 73 – 84.
- J. A. Komenský, „Latium redivivum. Hoc est. De forma erigendi latissimi collegii ceu novae romanae civitatulae, ubi latina lingua usu et consuetudine ut olim, melius tamen quam olim, addiscatur“ in *Scholarum reformator pansophicus (Comenii de educatione et scholis methodo naturali emendadis novissmae cogitationes) : Pansofický vychovatel (Komenského poslední myšlenky o reformě výchovy a škol přirozenou metodou)*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, s. 18 – 28.
- J. A. Komenský, „Vzkříšené Latium, to jest O způsobu, jak zříditi úplně latinskou kolej jakoby novou malou obec římskou, kde by se znalosti latinského jazyka nabývalo užíváním a zvykem jako za starých dob, ale lépe než za starých dob“ in *Scholarum reformator pansophicus (Comenii de educatione et scholis methodo naturali emendadis novissmae cogitationes) : Pansofický vychovatel (Komenského poslední myšlenky o reformě výchovy a škol přirozenou metodou)*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956, s. 57 – 69.